

Demokratins tid kan vara förbi

Leif Lewin

En värld av hierarki, med kammarjungfrur och brutna servetter, med plysch och palmer och kjolar kring pianopallarna, med enorma förmögenheter och skriande fattigdom, med stormaktspretentioner och rasfördomar gick under vid första världskrigets slut. Ett nytt samhälle, vars ledstjärnor hette demokrati, rationalitet, jämställdhet och evig fred mellan folken, såg dagens ljus.

Också vid universiteten omprövades världsbilden. Bort med konservatismen, serviliteten, föresatsen att tjäna ett nationellt intresse! Sanningen, ingenting annat än sökandet efter sanningen borde styra det moderna universitetet. I mitt eget ämne, statskunskapen, skedde ett generationsskifte av djup symbolisk innebörd. Innehavaren av den skytteanska professuren i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet Rudolf Kjellén (1864–1922), konservativ nationalist och världsberömd för sin så kallade geopolitik, avled i likhet med påfallande många av sina åsiktsbröder i bedrövelse över den överraskande utgången av världskriget. Hans efterträdare blev Axel Brusewitz (1881–1950), vänsterman och stridbar förkämpe för den parlamentariska demokratin.

Trots att Kjellén bara innehade professuren i sex år blev hans avtryck betydande. Han är den i särklass mest kände av de skytteanska professorerna, hans verkliga storhetstid inträffade först efter hans död men alltså ordnas runt om i världen symposier till hans ära, särskilt i Sydamerika. När han tillträdde professuren, hade han ett upsaliensiskt förflutet. Blott sexton år gammal hade han blivit student i Uppsala och läst för skytteanske professorn Oscar Alin, den – i hård konkurrens – efter Kjellén själv mest konservativa av oss alla skytteanska professorer, och möjligen också för Alins företrädare Svedelius under dennes sista verksamhetsår. Men sedan hade Kjellén varit verksam vid Göteborgs högskola som professor i statskunskap och geografi.

Ämneskombinationen har betydelse. Grundtanken i Kjelléns geopolitiska teori är att länderna ligger där de ligger och därmed har ett nationellt intresse som är oberoende av sådana flyktiga ideologiska föreställningar som tid efter annan omfattas av folkens valda representanter. Styrelsesätten kommer och

går, det gällde även samtidens demokratiska statsskick som mycket väl kunde få lämna plats för något annat.

För att förstå sig på det nationella intresset borde statskunskapens objekt vidgas från att bara omfatta grundlagen till att gälla "staten som makt" med alla dess komponenter av ekonomisk, social och demografisk natur. En sådan mera fullödig maktanalys var mera realistisk än statsrättens formaliteter och paragrafrytteri. Geopolitiken hjälpte oss inte bara att förstå staternas handlande utan kunde också läggas till grund för prognoser. Det var statskunskapens uppgift att likt läkaren i ett livförsäkringsbolag utställa attester om patienternas framtidsutsikter.

I sin mest kända bok "Stormakterna" förklarade Kjellén sålunda att den fransk-engelska ententen var dömd till undergång, att det brittiska världsväldet var satt på avskrivning (onekligen en i historiens ljus mera rimlig förutsägelse) och att Tyskland skulle gå segerrikt ur maktkampen länderna emellan och erövra en plats i solen. Tysklands folk stod nämligen "på höjden av icke blott kultur utan även av livskraft och livsmod ... Ett sådant folk skall världen icke bli övermäktig."

Kjelléns uppfattning om "folket" är motsägelsefull. Å ena sidan hyllade han övermänniskan, ledaren, och förutspådde – på ett sätt som enligt många uppfattning föregrep den nazistiska diktaturen – att en "folkhövding" skulle stiga fram ur folkets djupa led och ta makten under den kris för demokratin som var oundviklig. Också Kjelléns idéer om stormakternas behov av "livsrum" anteciperar den nazistiska ideologin, även om Kjelléns inflytande över den svenska socialdemokratins folkhemstanke nog är större. Å andra sidan var Kjellén angelägen om att avlyssna "folksjälen" som den kom till uttryck hos vanliga medborgare som han som riksdagsman för Högerpartiet samspråkade med under sina vidlyftiga cykelturer i Uppland på flykt från ett olyckligt äktenskap. Huvudfienden var liberalismen, inte socialismen, med dess individualism och kosmopolitanism, vilket fick Kjellén, i likhet med många av dagens högerpartier, att se sangviniskt på det vi idag kallar högerpopulistiska grupperingar så länge dessa kan ingå i lämpliga koalitioner.

Tysklands nederlag i världskriget innebar en katastrof för Kjelléns teori. Hösten 1919 samlade han några herrar för valhänta samtal om världsläget. Vad skulle nu ske, när det oväntade inträffat? Så bildades Statsvetenskapliga föreningen. "Verkligheten dementerade verklighetsanalytikern", ironiserade efterträdaren Brusewitz i ett föredrag tjugofem år senare vid föreningens jubileum (sedermera tryckt i Statsvetenskaplig tidskrift). Och, tillade Brusewitz, Kjelléns geopolitik med sina subjektiva omdömen och godtyckliga slutsatser hade i själva verket betytt "ingenting mindre än ett hot mot statskunskapen som vetenskap".

Brusewitz utstakade en ny väg för statskunskapen. Alla spekulationer och värderingar borde rensas ut från vetenskapliga framställningar och uppgiften

med den tyske historikern von Ranke's ord begränsas till att ta reda på "wie es eigentlich gewesen". Ett stort forskningsprogram lanserades, som minutöst utforskade de svenska regeringsbildningarna efter parlamentarismens genombrott.

I sitt jubileumsföredrag erinrade Brusewitz om att det under företrädarens tid också publicerades ett verk med en helt annan inriktning – Karl Staaffs "Det demokratiska statsskicket". Det var "influerat av den vetenskapliga uppfattning och de realistiska arbetsmetoder (realistisk analys var uppenbarligen något lika fint för Brusewitz som för Kjellén) som präglade den anglo-amerikanska political science ... Svensk statskunskap fick ett modernt översiktsverk, av största betydelse både genom de vetenskapliga impulser det förmedlade och som lärobok i den akademiska undervisningen. Inte minst i Uppsala har detta verk under en följd av år spelat en viktig roll som grundläggande handledning i de statsvetenskapliga studierna".

"Det demokratiska statsskicket" är med andra ord en ypperlig källa för förståelse av den post-kjellénska statskunskapen. Hur ter sig då denna statskunskap, befriad från spekulationer och värderingar? Enligt Staaff var det statskunskapens uppgift att studera "den levande författningen". Grundlagen var endast den yttre ramen för ett lands styrelsesätt; den måste fyllas ut av en konstitutionell utveckling, en praxis. Såg man då på den författningsutveckling som ägt rum efter grundlagens tillkomst år 1809, var huvudtendensen en kontinuerlig maktöverflyttning från kungen till riksdagen. Historien hade ett mål och en mening, vars innebörd var "folk-makt". Att motsätta sig denna utveckling, som kungen gjort under borggårdskrisen år 1914, var ett brott mot den levande författningen. Det var att handla inkonstitutionellt.

Denna historicistiska lära att historien är förutbestämd, inte mindre metafysisk än Kjelléns geopolitik, kom att bli vägledande för statskunskapen och demokratin. "Statskunskapen har av gammalt inte blott varit deskriptiv utan också värderande och dogmatisk", skriver Brusewitzeleven Herbert Tingsten. Det gällde även den moderna statskunskapen inte minst i Storbritannien och USA, som växt fram "i nära samband med 1900-talets liberala och demokratiska strömningar". De vägledande principerna, som Tingsten kallar "1789 års idéer", omfattar inte bara frihet och jämlikhet utan också framstegstro. Den gode demokraten ska med andra ord inte bara tro på vissa värden utan också att dessa kommer att förverkligas inom en inte alltför avlägsen framtid.

Den liberala historicismen, med utförliga referenser till klassikerna inom denna historiesyn, kom till sitt mest magnifika uttryck vid Berlinmurens fall, när Francis Fukuyama publicerade sin berömda bok om "Historiens slut". Sammanbrottet för världskommunismen innebar att det goda inte hade några fiender mer. Historien hade nått sitt förutbestämda mål – den liberala demokratin. Men ännu en gång skulle verkligheten dementera de statsvetenskapliga prognoserna.

När jag för ett femtontal år sedan (10 mars 2008) skrev en understreckare "Demokratin som övergångsfas" om Rudolf Kjellén, väckte det indignation på sina håll. På historicistiskt manér upplystes jag om det olämpliga i att tala om folkstyrelsen som något övergående. Demokratin var ju slutmålet! Sedan dess har vi sett hur demokratin globalt börjat gå bakåt. Som V-Dem-institutet vid Göteborgs universitet rapporterar försämras sedan millennieskiftet yttrandefriheten och mediernas oberoende kontinuerligt liksom rättssamhället och domstolarnas och universitetens självständighet i allt flera länder. Räknar man i antalet medborgare är utvecklingen ännu dystrare, då denna "autokratisering" är särskild tydlig i stora länder som Ryssland, USA, Indien, Brasilien och Turkiet. Styrelsesätten kommer och går ...

Autokratiseringen är någonting vi kan söka bekämpa politiskt men statsvetenskapligt gäller det att ta till sig denna utveckling som hårddata. Om jag i likhet med mina föregångare anger den realistiska ansatsen som ideal för den statsvetenskapliga forskningen är uppgiften nu framför allt att vara klarsynt, att – hur obehagligt det än må vara – verkligen se att demokratin är hotad, utan att förblindas av vare sig konservatismens överslätande hållning till auktoritära tendenser eller liberalismens äppelkindade kolartro att det goda är förutbestämt att segra.